

OKSANA VALIONIENĖ

VIDURAMŽIŲ VILNIUS ERDVĖS EVOLIUCIJA

(XIII a. vidurys – XVI a. pirmas ketvirtis)

VIDURAMŽIŲ VILNIUS ERDVĖS EVOLIUCIJA

(XIII a. vidurys – XVI a. pirmas ketvirtis)

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

OKSANA VALIONIENĖ

VIDURAMŽIŲ VILNIUS ERDVĖS EVOLIUCIJA

(XIII a. vidurys – XVI a. pirmas ketvirtis)

LIETUVOS
ISTORIJOS
INSTITUTAS

VILNIUS
2019

LEIDYBĄ RĖMĖ
Vasario 16-osios paramos fondas

 MG BALTIC

RECENZENTAI:
prof. dr. Albinas Kuncevičius,
dr. Artūras Dubonis

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ISBN 978-609-8183-56-6
© Oksana Valionienė, 2019
© Lietuvos istorijos institutas, 2019

TURINYS

Pratarmė / 7

Įvadas / 9

1. Vilniaus pirminės topografijos rekonstrukcija / **33**
  - 1.1. Pilies kalnas ir jo papėdės (1 priedas, kv. 25–27_42, 23–26_43–46) / **39**
    - 1.1.1. Pilies kalnas / **39**
    - 1.1.2. Pilies kalno papėdės / **39**
  - 1.2. Vandens telkiniai / **43**
    - 1.2.1. Neris / **43**
    - 1.2.2. Vilnia / **45**
    - 1.2.3. Vingris / **49**
    - 1.2.4. Bevardžiai upeliai ir šaltiniai / **51**
    - 1.2.5. Ežerai ir pelkės / **54**
  - 1.3. Antroji ir trečioji Vilnios terasos bei jų šlaitai / **56**
2. Vilniaus erdvinės struktūros ištakos / **61**
3. Viduramžių Vilniaus erdvinė struktūra: tyrimų būklė ir perspektyvos / **75**
  - 3.1. Miesto erdvinės struktūros sąvoka ir tyrimo galimybės / **76**
  - 3.2. Vilniaus erdvinės struktūros elementų tyrimų būklė / **82**
    - 3.2.1. Vilniaus zonavimas: rajonai / **82**
    - 3.2.2. Miesto gynybinė sistema XIV a. – XVI a. pradžioje / **86**
    - 3.2.3. Vilniaus miesto gynybinė siena, statyta 1503–1522 m. / **88**
    - 3.2.4. Keliai ir gatvės / **93**
    - 3.2.5. Viduramžių Vilniaus turgavietė / **102**
  - 3.3. Sakralinės erdvės struktūra / **105**
4. Vilniaus erdvės evoliucija XIII a. antroje pusėje – XVI a. / **117**
  - 4.1. Vilniaus plėtros XIII–XVI a. tyrimai, remiantis buitinės keramikos duomenimis / **118**
  - 4.2. Keletas pastabų ankstyvosios Vilniaus bendruomenės genezės klausimu / **128**
  - 4.3. Vilniaus Žemutinės pilies erdvinė struktūra XIII a. antroje pusėje – XVI a. pradžioje / **133**
    - 4.3.1. Tyrimų būklė / **133**
    - 4.3.2. Ankstyviausias pilies raidos laikotarpis / **135**
    - 4.3.3. Pilies rekonstrukcija Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino valdymo metais / **138**
    - 4.3.4. Žemutinės pilies raida po didžiųjų XIV a. 3 dešimtmečio rekonstrukcijų / **141**
  - 4.4. Vilniaus miesto erdvinės struktūros raida XIII a. antroje pusėje – XVI a. / **146**
    - 4.4.1. Chronologinis raidos pjūvis, TAQ 1259 m. Urbanizacijos pradžia (30 pav.) / **147**
    - 4.4.2. Chronologinis raidos pjūvis, TAQ 1300 m. Vilnius – valdžios centras (31 pav.) / **155**

- 4.4.3. Chronologinis raidos pjūvis, TAQ 1335 m. Ankstyvojo urbanistinio centro reorganizacija, Vilniaus virsmo brandžiu miestu pradžia (32 pav.) / **157**
- 4.4.4. Chronologiniai raidos pjūviai, TAQ 1355 m., TAQ 1360 m., TAQ 1365 m., TAQ 1375 m. Binarinės erdvinės struktūros susiformavimas dabartinio senamiesčio teritorijoje (33–36 pav.) / **161**
- 4.4.5. Chronologinis raidos pjūvis, TAQ 1390 m. Vilniaus erdvė sociopolitinių pokyčių metu (37 pav.) / **164**
- 4.4.6. Chronologinis raidos pjūvis TAQ 1503 m. Vilniaus erdvė gynybinės sienos statybos išvakarėse (38 pav.) / **167**
- 4.4.7. Chronologinis raidos pjūvis, TAQ 1522 m. Vilniaus miesto gynybinės sienos statyba (39 pav.) / **173**
- 4.4.8. Chronologinis raidos pjūvis, TAQ 1636 m. Vilniaus erdvės pokyčiai pastačius gynybinę sieną ir jų tyrimo problemos (40 pav.) / **178**

Išvados / **188**

Summary / **195**

Vilniaus senamiesčio vakarinės dalies buitinės keramikos matematinė statistinė ir erdvinė GIS analizė: metodo aprašymas (4.1. skyriaus priedas) / **205**

Sąvokos ir terminai / **212**

Santrumpos / **214**

Šaltiniai ir literatūra / **215**

Archyvai / **215**

Disertacijos / **216**

Publikuoti šaltiniai / **217**

Literatūra / **218**

Asmenvardžių rodyklė / **233**

Vietovardžių rodyklė / **237**

Priedų sąrašas (šaltinių katalogas) / **241**

Iliustracijos / **243**

PRATARMĖ

Ši knyga – apie Vilniaus erdvinę-urbanistinę raidą jo ankstyviausiu ir mažiausiai žinomu laikotarpiu. Kūrinio gimimo istorija gana ilga – ji prasidėjo 2004 m., man, tuomet „šviežiai“ diplomuotai architektūros ir miestų planavimo specialistei be jokios patirties, pradėjus dirbti Lietuvos istorijos instituto Miestų tyrimo skyriuje. Būsimo darbo tema gimė savaime, kartu su bendraautoriais Gediminu Vaitkevičiumi ir Sauliumi Sarcevičiumi parengus „Vilniaus archeologijos atlasą“ (2006). Jį nuolat pildžiau formuodama informacinį šios knygos pamatą.

Knygą sudaro dvi dalys – mokslinio tyrimo publikacija ir tirtų šaltinių katalogas skaitmeninėje laikmenoje. Tekstas parengtas 2015 m. apgintos disertacijos „Vilniaus erdvinė struktūra viduramžiais“ pagrindu, bet jos pažodžiui neatkartoja. Disertacijos duomenų bazė papildyta naujausiais tyrimais, pirmieji trys skyriai papildyti ir pataisyti, atsižvelgiant į kolegų ir recenzentų pastabas, o ketvirtas skyrius, sudarantis beveik pusę knygos, parašytas iš naujo. Dalis disertacijos teksto, skirto Kreivosios pilies tyrimams, į šią knygą neįdėta, nes buvo publikuota kitoje monografijoje (S. Sarcevičius, O. Valionienė, V. Pugačiauskas, *Kreivoji pilis: tarpdisciplininių tyrimų atvejis*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2016).

Šaltinių kataloge yra septyni grafiniai ir tekstiniai priedai. Šeši iš jų – teminiai, skirti atskiroms šaltinių grupėms. Archeologiniai, architektūriniai, geologiniai-inžineriniai, istoriniai duomenys apie Vilniaus objektus suregistruoti brėžiniuose, kuriuose galima orientuotis naudojantis brėžinių išsidėstymo schema-raktu ir kvadratų sistema (daugiau apie kvadratų sistemą žr. įvade ir schemose-raktuose). Atsižvelgiant į objektų tipą ir chronologiją, jiems vaizduoti naudojami sutartiniai ženklai, kurių reikšmės paaiškintos eksplikacijose. Brėžiniuose prie kiekvieno objekto yra nuorodos į tirtą šaltinį: dokumento numeris ir cituojama vieta. Pagal nurodytus numerius šaltinių sąrašė (7 priedas, 2 stulpelis) galima rasti išsamų dokumento aprašą. Sąrašė dokumentai suskirstyti pagal mokslo šakas: archeologiniai tyrimai, istoriniai tyrimai, architektūriniai tyrimai, inžineriniai geologiniai tyrimai, o sąrašo pabaigoje – įvairių tyrimų publikacijos. Šiuose blokuose dokumentai – atskiri ataskaitų tomai, brėžiniai ir kita – sugrupuoti pagal priklausomybę vienam tyrimų objektui (tyrimų objektų numerius žr. 7 priede, 1 stulpelis) ir chronologine tvarka. Atkreiptinas dėmesys, kad viename dokumento apraše gali būti nurodyti kelios dokumento saugojimo vietos. Taip yra dėl to, kad renkant informaciją tyrimui, skirtinguose archyvuose buvo randami keli šaltinio egzemplioriai – suregistravus dublikatus savaime atsirado galimybė nurodyti kelias dokumento saugojimo vietas.

Norėčiau padėkoti žmonėms, prisidėjusiems prie knygos rengimo ir jos kokybės gerinimo – doktorantūros vadovui prof. dr. Kęstučiui Zaleckiui, komiteto nariams, oponentams, disertacijos ir knygos recenzentams, doc. dr. Mindaugui Bertašiui, dr. Artūriui Duboniui, prof. dr. Jūratei Jurevičienei, prof. dr. Albinui Kuncevičiui, prof. dr. Rimvydui Petrauskui, doc. dr. Gintautui Zabielai ir prof. habil. dr. Vladui Žulkui. Dėkoju knygos leidybos rėmėjui:

Vasario 16-osios paramos fondui, koncernui Mg Baltic. Lietuvos istorijos instituto Miestų tyrimo skyriaus kolegoms Gediminui Vaitkevičiui, Irmai Kaplūnaitei ir Ryčiui Jonaičiui – ačiū už pastabas ir tyrimus, kuriais galėjau remtis, rašydama knygą. Birutei Gudynaitei, deja, jau pasitraukusiai iš mūsų tarpo, ir Daliai Kazlauskienei – už konsultacijas ir didžiulį indėlį registruojant architektūrinių tyrimų šaltinius. Elmantui Meilui, Gintautui Sliesoriūnui, Sauliui Sarcevičiui, Mindaugui Klovui, Stephenui Rowellui ir Rasai Banytei-Rowell – už palaikymą, įsiklausymą ir diskusijas, kurios padėjo kritiškai pažvelgti į daugelį tyrimo klausimų. Remigijui, Margaritai ir Marijai – už kantrybę ir pasitikėjimą...

Pabaigoje noriu pabrėžti, kad didžiausia padėka turi būti skirta žmonėms, be kurių šios knygos apskritai nebūtų, – tiems, kurie ilgus metus tyrinėjo Vilnių, po kruopelytę rinkdami informaciją, kurių vardai ir pavardės yra šios knygos šaltinių sąrašė. Aš suvokiu, kad Vilniaus istorijos tema ir tarpdisciplininė tyrimo kryptis – ne vieno žmogaus jėgoms. Manau, tiriant šią temą, apskritai neįmanoma padėti taško, galima tik priartėti prie jo vis toliau nagrinėjant įvairius Vilniaus istorijos periodus skirtingais aspektais, taip atskleidžiant jo raidos tęstinumą. Tai nelengva užduotis, siekiant ją įvykdyti prireikė ir dar prireiks daugelio žmonių pastangų ir patirties. Man pačiai buvo svarbu ne tik permąstyti viduramžių raidos problemas įtraukus naujus šaltinius, bet ir parodyti, kad toji tema dar toli gražu nėra išsamiai atskleista. Ateityje reikia tikėtis daugybės naujų žinių, ir tai, be jokios abejonės, pakoreguos šiame darbe išdėstytas mintis. Todėl man belieka tik palinkėti atradimų Vilniaus tyrėjams ir tiems, kas skaitys šią knygą. Dėkoju ir sėkmės Jums.

Oksana Valionienė

Viduramžių Vilnius. Erdvės evoliucija (XIII a. vidurys – XVI a. pirmas ketvirtis) / Oksana Valionienė. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019. – 300 p. : iliustr. + 1 elektron. opt. diskas (CD).

Knygoje apibendrinti naujausių tyrimų rezultatai apie Vilniaus urbanistinę raidą laikotarpiu nuo miesto užuomazgų iki gynybinės sienos pastatymo 1503–1522 metais. Nagrinėta miesto erdvinė struktūra – materialių objektų visuma (topografija, rajonai, keliai ir gatvės, kultūrinis sluoksnis, statiniai ir kita) bei organizacija (funkciniai, komunikaciniai, erdviniai, socialiniai ryšiai). Analizuoti struktūros pokyčiai ir jiems įtaką darę veiksniai – gamtinis, istorinis-politinis ir sociokultūrinis kontekstas. Tyrimas atliktas taikant tarpdisciplininę prieigą, skaitmeninių technologijų metodus (GIS erdvinę analizę, matematinę statistinę analizę, virtualų imitacinį modeliavimą), kompleksiskai analizuojant didelius informacijos masyvus (Lietuvos istorijos instituto, Kultūros paveldo centro ir Vilniaus apskrities archyvuose saugomus Vilniaus istorinės dalies archeologinius, architektūrinius-stilistinius, istorinius, geologinius tyrimus bei istorinę kartografiją). Knygą sudaro dvi dalys – mokslinio tyrimo publikacija ir tirtų šaltinių katalogas skaitmeninėje laikmenoje.

ISBN 978-609-8183-56-6

VIDURAMŽIŲ VILNIUS ERDVĖS EVOLIUCIJA

(XIII a. vidurys – XVI a. pirmas ketvirtis)

OKSANA VALIONIENĖ

Redaktorė *Liuda Skripkienė*

Maketavimas, viršelio dizainas „*Savitai*“

Santrauką į anglų kalbą vertė *Albina Strunga*

2019 06 10. 20,41 leidyb. apsk. l. Tiražas 250 egz.

Išleido Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Spausdino „Standartų spaustuvė“

S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, LT-02189, Vilnius